

Un veritabil program pentru „lumea de după“.

LIBÉRATION

O NOUĂ *cale*

Lecțiile coronavirusului

EDGAR MORIN

în colaborare cu

SABAH ABOUESSALAM

CAPITOLUL 1

Cele 15 lecții ale coronavirusului

1. O lecție despre existențele noastre

„Care e viața ta?“ Este întrebarea pe care mi-o puneam atât mie însumi, cât și semenilor mei, în filmul-document *Chronique d'un été*¹, realizat împreună cu Jean Rouch în 1960. Această întrebare, mai actuală ca niciodată, a devenit hăituitoare în contextul izolării.

Înainte de toate, experiența izolării ar trebui să ne facă receptivi față de existența acelora care au suportat-o în condiții de sărăcie și lipsuri, care nu au putut accede la surplus și la frivolitate și care merită să ajungă la acel stadiu în care să dispună de surplus.

Constrângerile izolării au determinat pe fiecare în parte să își pună întrebări cu privire la propriul mod de viață, la adevăratele nevoi, la aspirații – reprimite în cazul

1 Documentar-manifest al genului *cinéma-vérité*, al cărui scop a fost acela de a prezenta o anchetă cinematografică despre condițiile de viață și opiniile unui mare număr de francezi, proveniți din toate păturile sociale. Filmările s-au desfășurat pe străzile Parisului, iar conversațiile dintre Edgar Morin și interlocutori atingeau numeroase subiecte ale vieții cotidiene, precum dragostea, munca, timpul liber, cultura, rasismul etc. (*N. trad.*)

celor pentru care viața se reduce la un ciclu nesfârșit de metrou-muncă-somn², uitate de către cei care se bucură de o viață mai puțin aservită și ascunse de obicei în spațele măștilor pe care ni le așază pe chip alienările cotidianului sau refulate în „divertisment“, în sensul atribuit de Pascal, divertisment care ne deturneză de la adevăratele probleme ale condiției umane³.

Izolarea ar trebui mai ales să ne facă receptivi față de esențialul existenței – atât pe nefericiții captivi ai propriilor servituți, cât și pe norocoșii captivi ai imediatului, ai secundarului și ai futilului: dragostea și prietenia de dragul împlinirii noastre personale, comuniunea și solidarizarea „Eu“-urilor noastre prin topirea în „Noi“, destinul umanității, în care fiecare dintre noi reprezintă o particulă.

2. O lecție despre condiția umană

Înainte de anii 1970 și de raportul Meadows asupra degradării biosferei terestre, omul credea că reușise să domine natura. Înainte de anii 1980 și de izbucnirea epidemiei de SIDA, știința credea că reușise să elimine virusurile și bacteriile. Înainte de 2008, economiștii din

2 *Métro-boulot-dodo* (în orig.), expresie consacrată în argoul francez, desemnând rutina insipidă și lipsită de neprevăzut a vieții clasei muncitoare din marile aglomerări urbane. (*N. trad.*)

3 Dar, spre deosebire de Pascal, trebuie să facem diferența între acel divertisment care ne deturneză de la esențial de dragul frivolității și bucuria pe care o regăsim în lectură sau în audiția ori vizionarea capodoperelor, care ne-au ajutat atât de mult să traversăm perioada de claustrare și ne-au determinat să ne privim în față destinul uman. (*N. a.*)

structurile oficiale ofereau asigurări că orice criză era exclusă. Înainte de 2020, umanitatea înlăturase marile epidemii ale Evului Mediu.

Fragilitatea noastră fusese dată uitării, precaritatea noastră fusese ocultată. Mitul occidental al omului al cărui destin este să devină „stăpânul și posesorul naturii”⁴ s-a prăbușit în fața unui virus. Acest mit fusese deja lovit în straturile sale cele mai profunde de către conștiința ecologică, pentru că, de câteva decenii încoace, ea știe să ne demonstreze că cu cât mai stăpâni devenim pe biosferă, cu atât mai dependenți suntem de ea; cu cât o degradăm, cu atât ne degradăm propriile vieți.

Totuși, convingeri precum aceea că progresul tehnologic constituie în sine progresul uman ori că libera concurență și creșterea economică sunt condițiile primordiale ale unei stări de mai bine din punct de vedere social continuă să conducă lumea occidentală, ba chiar suscită delirul euforic al transumanismului. Acesta prezice că omul va ajunge la nemurire și că va controla toate lucrurile prin intermediul inteligenței artificiale. Această promisiune duce la paroxism mitul nevoii istorice de progres, precum și pe acela al stăpânirii de către om nu numai a naturii, ci și a propriului destin.

Or, puterea extremă a tehnoscienței nu a reușit să abolească neputința umană în fața durerii și a morții. Dacă

4 Aluzie la René Descartes, *vezi* ediția în limba română: *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, traducere de Daniela Rovența-Frumușani și Alexandru Boboc, note, comentarii și bibliografie de Alexandru Boboc, Editura Academiei Române, București, 1990, p. 147. (*N. trad.*)

în prezent putem atenua durerea și întârzia moartea prin procesul de îmbătrânire, niciodată nu vom putea să eliminăm accidentele mortale în care corpurile noastre vor fi strivite; niciodată nu vom putea să ne descotorosim de bacteriile și de virusurile care se automodifică fără încetare, rezistând la remedii, antibiotice, antivirale și vaccinuri. Suntem deopotrivă jucători și mize, posesori și posedați, puternici și neputincioși.

Trebuie să devenim conștienți de paradoxul care face ca sporirea puterii noastre să meargă mână în mână cu adâncirea neputinței. Căci, așa cum scrie Pascal: „Este periculos să i se arate omului cât de mult se aseamănă animalelor, fără să i se arate și măreția lui. Și este și mai periculos să i se arate prea mult măreția fără să i se facă evidentă și josnicia. Și e de tot periculos să nu știe nimic nici despre una, nici despre alta.”⁵

Și cum este posibil să nu ne punem acea întrebare care, deși nu își găsește loc în programele noastre de învățământ, ne privește totuși pe fiecare în parte: ce înseamnă să fii o ființă umană?⁶

5 „Căci, până la urmă, ce este omul în natură? Un nimic în raport cu infinitul, un tot în raport cu nimicul, așezat la mijloc, între nimic și tot. Infinit de departe de înțelegerea extremelor, scopul lucrurilor și principiul lor sunt pentru el în mod absolut ascunse, într-un secret impenetrabil, egal de neputincios în a vedea nimicul din care a ieșit și infinitul în care e cufundat.” (*N. a.*) (*Vezi* Blaise Pascal, *Cugetări* (text integral), ediția Brunschvicg, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Aion, Oradea, 1998, p. 314 (*supra*) și p. 178 – *n. trad.*)

6 *Vezi* pe acest subiect lucrarea mea *La Méthode. L'Identité humaine* (volumul V), Seuil, Paris, 2001. (*N. a.*)

3. O lecție despre incertitudinea vieților noastre

De patru luni încoace, epidemia și consecințele sale au adus în viețile noastre un festival de incertitudini care va mai dura încă. Fiindcă aceste incertitudini se referă la originea virusului, la propagarea lui foarte inegală, la mutațiile pe care le suferă, la tratamentele destinate să îl anihileze, la cea mai bună metodă pentru a ne proteja de el (izolarea, testarea în masă, purtarea măștii de protecție, anchetele epidemiologice), la eventuala sa dispariție sau la regresivitatea la stadiul endemic, la urmările sale politice, economice, sociale, naționale, planetare.

Asta ne determină să recunoaștem că, deși ascunsă și refulată, incertitudinea însoțește marea aventură a umanității – fiecare istorie națională, fiecare „viață normală”. Căci fiecare viață în parte este o aventură pusă sub semnul incertitudinii: nu știm dinainte ce se va alege de viața noastră personală, de sănătatea noastră, de activitatea noastră profesională, de iubirile noastre, nici când va sosi – chiar dacă este o certitudine – moartea noastră. Fără îndoială că odată cu virusul și cu consecințele sale vom cunoaște și mai multe incertitudini decât înainte, așadar trebuie să ne întărim, ca să învățăm să trăim cu ele⁷.

4. O lecție despre raportarea la moarte

Modernitatea laică refulase la extrem spectrul morții, pe care numai credința creștinilor în Înviere reușea să îl exorcizeze. În Franța, la fel ca în restul Europei occidentale,

7 Edgar Morin, *Les Sept Savoirs nécessaires à l'éducation du futur*, UNESCO-Seuil, 2000. (N. a.)

șaptezeci și cinci de ani de pace și de creștere a speranței de viață ocultaseră o moarte care nu reapărea decât vremelnic, în sânul familiilor îndoliate.

Dintr-odată, coronavirusul a provocat irupția morții personale – amânată până atunci pentru un viitor nedefinit – în imediatul vieții cotidiene. Știința biologică și arta medicală, în pofida arsenalului lor de remedii și vaccinuri, s-au trezit dezarmate în fața acestui virus ucigător.

Zi de zi ne-am numărat morții, ceea ce a întreținut, ba chiar a sporit teama de imediatețea morții, chiar dacă rata mortalității provocate de coronavirus este inferioară unei ponderi de 3% din numărul cazurilor de infectare.

Izolarea i-a condamnat la o tragică singurătate pe muribunzii intubați sau conectați la ventilatoare mecanice, lipsindu-i de o mână iubitoare care să o mângâie pe a lor. I-a ținut pe parteneri, pe părinți și pe copii departe de ultimele zile ale ființei iubite. Izolarea a împiedicat ceremoniile funerare și a constrâns la înmormântări făcute pe furiș.

Acest vid ne amintește cu cruzime că moartea unei ființe iubite reclamă însoțirea ei până în clipa îngropării sau a incinerării. Cei rămași în urmă au nevoie să își împărtășească durerea în cadrul unei comuniuni. Au nevoie de rituri de despărțire și de o ceremonie colectivă care să includă și pomana. Lipsa unei ceremonii consolatoare ne-a făcut să simțim – chiar și pe un laic ca mine – nevoia unor ritualuri care să o rețrezească la viață în spiritele noastre pe persoana decedată și care să aline durerea printr-un soi de euharistie⁸.

8 Am propus o reformă a funeraliilor laice în cartea mea *La Voie*, Fayard, Paris, 2011. (N. a.)

5. O lecție despre civilizația noastră

Civilizația noastră ne constrânge să ducem o viață extravertită, întoarsă către ceea ce se află în afara noastră, în exterior, către transporturi, muncă, aperitive, restaurante, întâlniri, călătorii. Unii ne oprim în fața vitrinelor cu haine, alții umblăm după provizii alimentare, momiți de colo colo prin marile magazine, străbătând suprafețe uriașe atrași de reduceri, seduși de vreo podoabă, de vreo delicatose ori de vreun gadget.

Publicitatea, prezentă pe zidurile orașelor, în stațiile de metrou, difuzată la cinema înaintea filmelor, în cadrul emisiunilor televizate, ba chiar inclusă în clipurile de pe YouTube, declanșează o pulsione a comportamentului de cumpărare, o reverie cu mașină, croazieră și insulă tropicală.

Izolarea ne-a închis în mod brutal în propriile locuințe, uneori împingându-ne chiar în interiorul propriului sine.

Tuturor acelora care nu suntem strâmtorați din pricina sărăciei, constrângerile izolării, reducându-ne achizițiile la ceea ce este indispensabil, ne-au arătat că exista mult surplus pe care îl consideram de ordinul necesității. Nemaiputând să ascultăm de pulsunile comportamentului de cumpărare, am devenit capabili să percepem intoxicația consumeristă pe care a favorizat-o civilizația noastră. Remodelându-ne forțat modurile de consum, am preferat în mod firesc esențialul inutilului, calitatea cantității, durabilul jetabilului.

Ceea ce ne invită să reflectăm asupra unei civilizații care ne incită în permanență la consum, fără să facă diferențe.

6. O lecție despre trezirea solidarității

Multiplele forme de solidaritate apărute în încercarea generală pe care o traversăm au scos la iveală carențele de solidaritate din starea așa-zis „normală” – carențe determinate chiar de către dezvoltarea civilizației noastre, care reduce la minimum formele de solidaritate sub efectul unui individualism din ce în ce mai egoist, asociat efectului unei compartimentări sociale din ce în ce mai pronunțate. De fapt, diferitele forme de solidaritate zăceau adormite în fiecare dintre noi și s-au trezit odată cu încercarea comună.

Am fost martori la o proliferare a gesturilor și a ideilor solidare, care au acoperit carențele instituțiilor publice: reconversia întreprinderilor în scopul producției alternative de măști în perioada penuriei, confecționarea artizanală sau domestică, regruparea producătorilor locali, livrările la domiciliu, întrajutorarea în rândul vecinilor, mesele gratuite oferite persoanelor fără adăpost, îngrijirea copiilor, legăturile dintre profesori și elevi păstrate în pofida celor mai nefavorabile condiții.

Am fost martori la resurecția, chiar dacă numai simbolică, a solidarității naționale, atunci când Italia cânta imnul național de la balcoane, când Franța, Belgia, Spania și atâtea alte țări își aplaudau cadrele medicale în fiecare seară. Mai ales în țările sudice, unde solidaritatea tradițională este încă vie, ea s-a amplificat prin multiplicarea formelor de întrajutorare și de sprijin reciproc.

Criza a stimulat în egală măsură nenumărate spirite, care au căutat și au formulat remedii pentru relele pe care ea le-a provocat sau exacerbat. Texte ale intelectualilor, oamenilor de știință și medicilor, declarații, sugestii, apeluri la

solidaritate ale artiștilor, precum și reflecții și propuneri venite din partea cetățenilor și cetățenilor – toate acestea s-au multiplicat pentru a pune diagnostice și pentru a face prognosticuri, precum și pentru a pune bazele unei noi politici menite să reformeze, ba chiar să transforme societatea.

7. O lecție despre inegalitatea socială în izolare

Izolarea a funcționat ca o oglindă de mărire pentru inegalitățile sociale: pandemia a accentuat în mod dramatic inegalitățile socio-spațiale. Nu toată lumea a avut o casă de vacanță unde să fugă de oraș. Anumite condiții de locuire – ca în cazul familiilor cu copii care trăiesc în spații înghesuite – au făcut izolarea insuportabilă, ca să nu mai vorbim despre persoanele fără adăpost, ori despre refugiații migranți sau imigrați, pentru care izolarea a însemnat o dublă suferință.

Izolarea a scos la iveală și situațiile triste ale unor oameni singuri – văduvi și văduve, familii abandonate, bătrâni și tineri faliți.

Izolarea a mai arătat și că secunzii de coardă⁹ – gunoieri, magazioneri, șoferi rutieri, casieri sau operatori telefonici – sunt vital necesari, într-o măsură mult mai mare decât frunțașii CAC 40¹⁰ (dintre care trebuie spus că o

9 În franceză, *derniers de cordée* și reciproca, *premiers de cordée* – autorul folosește în sens metaforic două expresii din jargonul cățărării tradiționale pentru a desemna extremitățile ierarhiei sociale. (*N. trad.*)

10 CAC 40 (Cotation Assistée en Continu), indicele bursier al pieței de capital din Franța, alcătuit din cele mai mari patruzeci de companii tranzacționate de Bursa din Paris. (*N. trad.*)

anumită minoritate a arătat totuși o formă de solidaritate). În vreme ce tinerii de la periferii, patronii de restaurante și menajerele pregăteau mese gratuite pentru cei nevoiași, capii de coardă așteptau cel mai adesea pe vârfulurile lor momentul propice pentru a trage din nou coarda înspre ei.

Or, meseriile cele mai expuse la infectare și la moarte, esențialmente indispensabile tuturor în perioada de izolare, sunt în același timp, în majoritatea cazurilor, cu totul subestimate – ca să nu spunem chiar disprețuite – și remunerate cu cele mai mici salarii. Să le facem dreptate infirmierelor, gunoierilor, curierilor, cultivatorilor de legume și micilor agricultori, agenților de securitate și forțelor de ordine. Să le facem dreptate și medicilor din spitale, profesorilor și educatorilor care, fără întrerupere, în focurile crizei, s-au dovedit a fi nu funcționari sau profesioniști, ci misionari.

Este necesar ca, de acum înainte, profesiile devalorizate să se bucure de o recunoaștere socială deplină. Este necesar ca profesiile puse în slujba semenilor, precum acelea de medic sau de profesor, să fie validate la înălțimea misiunii lor, la care s-au ridicat în timpul crizei și unde ar trebui să rămână.

În fine, să reparăm inegalitatea pe care o îndură femeile, prezente în mod special în sănătate și în educație, ale căror remunerații sunt cu 24% mai mici față de cele ale bărbaților¹¹. Vom reveni la acest subiect în Capitolul 3.

11 Procent valabil pentru Franța. (*N. trad.*)